

Isaac Bashevis Singer (1904 – 1991): het gevecht van de vreemdeling

Dr. Ewald Mackay

Inleiding: de herkenning van de vreemdeling

Vorig jaar ging ik met een goede vriend naar Antwerpen. We liepen door de joodse wijk. Het was sabbat. De synagoge kwam uit. We werden omringd door mannen, vrouwen en kinderen. Opeens keek een joodse man ons aan, gekleed in oude Poolse dracht met laarzen en bontmuts, en zei tegen ons: 'gut sjabbes!' Goede sabbat. We waren te verbouwereerd om terug te groeten en mompelden slechts wat. Waarom groette hij ons? We zagen er niet uit als hij. Was er op de een of andere manier toch herkenning? We hebben er nog lang over nagepraat. Was die herkenning gelegen in dit ene punt van de vreemdelingschap? De jood is de Hebreëer: hij die van de overzijde komt. In die hoedanigheid is hij spiegel voor mij, staande in de christelijke traditie, voor wie maar al te gemakkelijk het leven hier op aarde mijn biotoop wordt, in plaats van mijn woestijn. Maar misschien was er iets van herkenning van de ene vreemde in de andere vreemde in deze wereld die onze biotoop *niet* is.

Als er één joodse schrijver is die deze vreemdelingschap belichaamt, dan is het voor mij Isaac Bashevis Singer. De aarde waarover hij zwierf vormde in zijn leven een tweeledige vreemdelingschap: die binnen het Polen van voor de Tweede Wereldoorlog en in het Amerika van na deze oorlog. In dit artikel wil ik Singers tweeledige gevecht met de wereld schetsen: In de spiegel hiervan zie ik wellicht ook iets van mezelf in en mijn gevecht met de wereld.

1. Een vreemdeling in Polen (1904 – 1934)

Isaac Singer wordt in 1904 geboren in Polen, in Leoncin nabij Warschau. Zijn vader is rabbijn, zijn moeder stamt uit een geslacht van rabbijnen. Vier jaar woont hij bij zijn grootvader, die rabbijn is in het dorpje Bilgoray. Het is een wereld waar het geloof in God maar ook in demonen – *dibboeks* – zeer reëel is en waar de mystiek floreert in chassidisme en kabbala.

Het gevecht van Singer in Polen is het gevecht van de Jood die zich staande probeert te houden tegenover de hem vijandige wereld. Polen is een land met een diepgeworteld antisemitisme. Singer is in Polen, ook al wonen zijn verwanten al eeuwen hier, een *vreemdeling* in een vreemd land.

Singer drinkt deze joodse wereld in met alle sensitiviteit die hem eigen is. Als hij opgroeit en kennis maakt met een grotere wereld, vervreemdt hij langzamerhand van deze oude wereld. Hij zal later afstand of deels afstand nemen van de rituelen en gebruiken van zijn wereld. De vreemdeling in de wereld wordt daarmee tevens een *vreemdeling in de synagoge*, ook al verliest hij nooit het geloof zelf.

Als hij opgroeit ontdekt hij al spoedig zijn schrijftalent. Na zijn schooljaren zoekt hij werk als vertaler, corrector, hij schrijft voor kranten en hij begint met zijn eerste literaire pogingen. Hij schrijft in het Jiddisch. Deze taal is de *taal van de vreemdeling* in het land der ballingschap. Toen in 1978 Singer de Nobelprijs voor de literatuur kreeg hield hij daar in Stockholm temidden van het establishment zijn dankwoord in de taal van de outcast, het Jiddisch: groots moment!

Singer wordt schrijver. De *schrijver* is in zekere zin altijd de vreemdeling, want hij neemt door zijn grote bewustzijn afstand van het directe gebeuren en aanschouwt in zeer nabije eenzaamheid de wereld.

Aldus is Singer in wereld, synagoge, taal en ambacht een vreemdeling in Polen.

Over dit vreemdelingschap gaat met name het boek *De slaaf* (1962).

Het boek *De slaaf* speelt zich af in 17^e-eeuws Polen. In deze primitieve christelijke wereld worstelt een joodse slaaf, Jakob, die buiten het dorp en buiten de joodse gemeenschap woont met de wereld. Hij is een overlevende van de pogrom van Chmielnicky uit 1648,

waarin 250.000 Joodse slachtoffers vielen. Om zijn geloof vast te houden kerft de slaaf in de wand van zijn grot alle 641 geboden en verboden. Hij zal een jood blijven temidden van de wereld. Maar juist deze jood wordt verliefd op het Poolse meisje Wanda. De liefde tussen die twee heeft iets van Boaz en Ruth op de dorsvloer. Op een dag komen enkele joden op doorreis door het dorp en ontdekken de jood Jacob. Ze nemen hem mee maar hij kan Wanda niet vergeten. Hij keert heimelijk naar haar terug en in hun herdersuur wordt zij zwanger. Ze vluchten het dorp uit en na lange omzwervingen komen ze aan in een joods dorpje. Als Abram en Sara in de oude tijden, besluiten ze om een spel van leugens te weven. Jacob zegt dat zijn vrouw een doofstomme joodse is, Sara is haar naam. Maar wanneer de wrede Poolse baron van het dorp tijdens een incident Jacob wil ophangen, schreeuwt ze het uit: 'genade, genade'. Het dorp beschouwt haar spreken als een wonder en de executie wordt hierdoor verijdeld. Maar al snel ontdekken ze dat er achter dit wonder slechts bedrog schuilt. Sara bevalt van haar zoon, en sterft in het kraambed. Jacob vlucht weg met zijn zoon, die hij Ben-Oni noemt: zoon van het verdriet - en doolt over de aarde, tot in het beloofde land toe. Uiteindelijk keert hij terug naar het dorp en verzoent zich met de dorpsbewoners die hem in genade aannemen. Uiteindelijk wordt hij begraven in de gewijde grond waar Wanda of Sara ook was begraven. De vreemdeling komt thuis: 'Diep werden de namen van de ontslapenen ingebeiteld: Jacob, zoon van Eliezer, Sara, dochter van aartsvader Abraham. Jacob werd geëerd met de woorden: 'Onze leraar, de rechtvaardige'. En bij Sara's naam kwam een inscriptie uit Spreuken: 'Een vrouw van kracht, wie zal haar vinden?' Aan het epitaaf werd een passage uit de Bijbel toegevoegd die hun namen omringde: 'Bemind en liefelijk in hun leven, en in de dood waren ze niet gescheiden' (270).

Er is even een moment van verzoening, van rust en vrede. De vragen zijn opgelost in het grensmoment van de dood. Ik denk dat Singer zichzelf met dit boek een spiegel voorhoudt: hoe houd ik me staande temidden van synagoge en wereld? Zijn ideaal lijkt nauwelijks te vinden te zijn, hooguit na een lange 'dolinghe van Ulysse' in de gewijde grond van de dood.

2. Een vreemdeling in Amerika (1935 – 1991)

De broer van Isaac, Israël Joshua Singer, auteur van boeken als *Joshe Kalb*, *Perl*, *De gebroeders Ashkenazy*, emigreert in 1933 naar Amerika, op de vlucht voor de dreigende opkomst van het nazidom. Op zijn aandringen volgt Isaac hem in 1935.

In 1935 komt Singer aan in Amerika, in New York, zonder geld en met één Engelse zin in zijn hoofd. Hier begint te midden van de joodse emigranten een zwaar bestaan van overleven. Uiteindelijk zou hij hier de rest van zijn leven blijven, 56 jaar in totaal. Hier trouwt hij in 1943 (toen hij ook Amerikaans staatsburger was geworden).

Hij voelt zich meer balling dan emigrant. Zelfs wanneer hij uiteindelijk beroemd wordt, blijft hij een vreemdeling.

Zijn redding als schrijver is geweest dat hij reeds in 1935 via hulp van zijn schrijvende broer kan gaan schrijven voor de *Jewish Daily Forward*. Heel zijn Amerikaanse tijd werkt Singer met een bezetenheid die alleen te verklaren is vanuit angst om den brode: wekelijks schrijft hij één of meer verhalen voor de *Forward*. Eigenlijk zijn al zijn boeken hier als feuilletons ontstaan, aanvankelijk in het Jiddisch geschreven en voorts in het Engels vertaald. De boeken van Singer zijn daarom meestal veel jonger dan de jaartallen in de Engelse versies suggereren. Vaak gaan ze dan over nog weer eerdere tijden.

Zijn doorbraak bij het Engelstalige publiek is vrij laat, de echte doorbraak vindt plaats na de toekenning van de Nobelprijs in 1978. Enkele van zijn bekendste boeken zijn *Satan in Goray* (1935), *De duivelskunstenaar van Lublin* (1960), *Vijanden* (1972), *Shosha* (1978), *Reddeloos verloren in Amerika* (1981) en *Schaduwten aan de Hudson* (1988). Hij had contact met verschillende Amerikaanse schrijvers. Van de joodse schrijvers is het vooral Saul Bellow – die voor Singer uit het Jiddisch het boek *Simpele Gimpel* vertaalt – met wie hij contact heeft.

Uiteindelijk overlijdt hij in 1991 in Miami, Florida, op 24 juli.

Ook hier in Amerika is hij de vreemdeling, maar waar het in Polen de vijandige, antisemitische buitenwereld is, is het hier juist de *verleidelijke buitenwereld* van de moderne cultuur met al zijn vrijheden die de menselijke begeerte voeden.

Singer is zeer gevoelig voor deze open wereld en al haar schoonheid en begeerte. Hij drinkt haar met volle teugen in in een leven dat vol romances en verwickelingen is. Tegelijk, temidden van al dit hedonisme, worstelde hij met de grote vragen aangaande God en wereld:

Hoe kunnen de verschrikkelijke dingen gebeuren, die gebeuren? Wil God deze tragedie? Waarom doen wij het kwaad – is dat uit vrije wil of omdat we bezeten zijn door demonen? In één van zijn laatste interviews, uit 1987, sprak hij uitvoerig over God, het lijden, de vrije wil. De interviewer vraagt op een gegeven ogenblik: 'Hebben wij een vrije wil?' Singer antwoordt: 'Natuurlijk geloof ik in de vrije wil; ik heb geen keus'. Op de een of andere manier zijn wij vrij om te kiezen. Tegelijk is er een bepaaldheid, een lot. God heeft ons zo gemaakt als we zijn, met al onze wensen, driften en passies, en tegelijk verhouden we ons tot wie we zijn, moeten we kiezen. We willen vaak nog wel het goede kiezen maar we doen het niet of we houden het niet lang vast.

Het is ook heel moeilijk om te weten wat goed is. We hebben geen vaste coördinaten of een objectieve bron, maar tasten en zoeken ernaar. Singer laat het houvast van de Thora hier los. En tegelijk voelen en weten we, zo zegt hij, ook ergens wel dat we dit moeten doen en dat moeten laten, omdat we anders ons gezin of de wereld vernietigen.

Ook al dolen wij hier reddeloos verloren rond, toch is God achter alles, zoals een vader alles van zijn kinderen ziet, ook de slechte dingen, maar vol verdriet ze toch vasthoudt. 'Nothing is lost completely because the Father is still watching his children, no matter what they are doing'.

God is voor de wereld in zekere zin dezelfde soort vader als de schrijver Singer is voor zijn personages: hoe werelds ze ook zijn, hij behandelt ze vol liefde.

Het leven is voor Singer aldus een gevecht tussen tegengestelde driften, willen, emoties. Deze strijd is zo zwaar en verschrikkelijk dat we er nooit vrij van zijn. Maar we moeten er doorheen gaan. Het leven zelf is één riskant avontuur van begin tot eind. Maar al te vaak gaat het fout en krijgt het de proporties van het groteske kwaad, zoals in de Holocaust. De holocaust gaat niet alleen over de Joden, ze gaat over de hele wereld. 'The whole of human history is one big Holocaust'. It is not only Jewish history. We can call human history the history of the human holocaust'.

Geloof is aldus een gevecht tussen verzet en overgave, Geloof moet ook iets van een gevecht en van strijd en ook van verzet hebben. Je mag vanuit het geloof vragen waarom God ons laat lijden. Men kan God liefhebben en Hem tegelijk vragen waarom Hij het kwaad zozeer toelaat. Job is hier een grote gestalte voor Singer.

Voor Singer zelf is een proteststem bijvoorbeeld die aangaande het lijden der dieren. Je kunt, zo zegt hij, moeilijk zeggen dat onze opdracht van God is om geen vlees te eten. Maar welk een leed is er onder de dieren in heel de cyclus van eten en gegeten worden. Voor Singer zelf is het woord van protest hier gevoegd bij de daad om geen vlees meer te eten bij wijze van verzet tegen een ordening die stoelt op lijden: want dieren hebben veel meer bewustzijn dan wij denken.

Over dit vreemdelingschap in Amerika gaat bij uitstek het boek *De boeteling* (1973).

De hoofdpersoon, Joseph Shapiro, vlucht met zijn geliefde Celia in 1939 naar Amerika. Het gaat hen voor de wind. Hij krijgt een maitresse, Liza, een vrouw die marihuana rookt en sociologie studeert. Haar dochter leeft met een halve terrorist onder haar dak. Ze wordt zwanger en Joseph mag de abortus betalen. Hij ontdekt dat zowel zijn vrouw als zijn maitresse zelf ook weer vreemd gaan.

Joseph besluit om radicaal afscheid van deze wereld te nemen. Hij verlaat zijn vrouw en gaat naar Israël waar hij een boeteling wordt en leerling van een rebbe. Hij leeft volgens de geboden, gaat naar synagoge en leerhuis en wordt een vrome Jood.

In het nawoord distantieert Singer zich van zijn personage Joseph Shapiro en houdt vast aan zijn ambivalentie van het gevecht met de wereld én aan de overgave: 'Ik zie een bewust plan en een bedoeling achter alles wat er bestaat, in de mens en in de dieren zowel als in levenloze voorwerpen. Gods genade is dikwijls verborgen, maar Zijn onbegrensde wijsheid wordt door iedereen ingezien, zelfs als zij hem aanduiden als de natuur, de essentie, het absolute of hoe dan ook. Ik geloof in God, Zijn Voorzienigheid en 's mensen vrije wil. Ik heb de thora en zijn commentaren aanvaard omdat ik zeker weet dat er geen betere keuze bestaat. En dat geloof blijft nog voortdurend in mij groeien' (150).

Conclusie: spiegel van vreemdelingschap

In Polen is Singers vreemdelingschap die van de jood in een door en door antisemitische wereld vol geestelijke vijandigheid en fysieke bedreiging: het is letterlijk een woestijn. In Amerika is zijn vreemdelingschap die van de jood in een filosemitische wereld vol subtiële verleiding om als mens van gene zijde samen te gaan vallen met deze zijde. Ten diepste is Singers gevecht aldus een dubbel gevecht van de vreemdeling met de wereld. In dat licht is hij een dubbele spiegel voor mij binnen de christelijke wereld. De eerste spiegel stelt mij, ook al leef ik niet onder een situatie van bruto geweld, voor de vraag of ik bereid ben om in de westerse wereld desnoods te lijden voor mijn overtuiging. De tweede spiegel stelt mij voor de vraag of ik werkelijk een vreemde ben in de moderne wereld: Is ze niet te veel mijn biotoop? Ben ik – om het met Chaim Potok te zeggen – nog wel een *Zwischenmensch*? Laat Singer het mij ongemakkelijk maken!

Toen Singer eenmaal oud geworden was, bleef hij in de ochtenden schrijven. In de middagen zwierf hij langs Upper Broadway. Hij at aan het eind van de middag een vegetarische maaltijd en voerde de vogels. Hij – de Nobelprijswinnaar - droeg – als vreemdeling - altijd enkele gebedenboeken bij zich en een pak met dollar, want: 'It could happen again'.

(Dit artikel is een bewerking van een lezing die Ewald Mackay op november 2008 hield voor het Studium generale van Hogeschool Driestar-educatief.

Ewald Mackay (1964) is historicus en filosoof; hij is werkzaam als docent geschiedenis, cultuur en filosofie aan genoemd instituut. Zie voor meer informatie de website ewaldmackay.nl)

November 2009